

УДК 378.14.(477)

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Стефіна Н.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

У статті розглянуті теоретичні аспекти проблеми дослідження витоків українського музичного фольклору. Зроблено екскурс в історичне минуле до першоджерел виникнення фольклору, українського музичного зокрема, і його еволюції.

Ключові слова: фольклор, музичний фольклор, український фольклор, дитячий фольклор, народна педагогіка.

Постановка проблеми. Розвиток національної культури немислимий без критичного засвоєння й використання спадщини минулого. Скарбницю української духовної культури складають пісні, народна поезія створені і відшліфовані протягом віків, пройняті демократично – гуманістичною мораллю. Це далеко невичерпне джерело, адже українська народна творчість, музичний фольклор зокрема, є сконденсованим досвідом українського народу, своєрідним втіленням його історичної пам'яті.

У Національній Доктрині розвитку освіти [5, с. 4-6], Державній національній програмі

«Освіта» [6, с. 3-5], Державній програмі охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини наголошується на обов'язковому опануванні підростаючим поколінням національним культурним досвідом українського народу, музичним фольклором зокрема.

Аналіз актуальних досліджень. Видатні письменники, поети, музикознавці, фольклористи, композитори, етнографи: І. В. Бесараб, О. Бодяньський, Ф. Бодяньський, В. Г. Бойко, В. Верховинець, В. Гошовський, Б. Д. Грінченко, О. Гулак-Артемівський, В. В. Данілов, Н. Данильченко, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Максимович, Марко

Вовчок, Л. М. Ревуцький, С. Тобілевич, Л. Українка, П. П. Чубинський, В. Шепот'єв, Д. І. Яворський, С. Ярошинська, Х. Яцуржинський прослідковували розвиток музичного фольклору іноді від прослав'янських чи довньослов'янських часів до місця того чи іншого жанру в сучасному побуті українського народу, наголошували на величезних виховних можливостях його ментальної спадщини.

Мета статті – спроба дослідити теоретичні аспекти витоків українського музичного фольклору.

Виклад основного матеріалу. Розвиток національної культури не може відбуватись без критичного використання і засвоєння спадщини минулого. На початку третього тисячоліття народній творчості, як невід'ємної складової сучасної української культури, музичної зокрема, належить важлива роль у морально-естетичному вихованні дітей та молоді. Найдосконаліші зразки традиційного і сучасного фольклору – пісні, казки, анекдоти, прислів'я, приказки – живуть і діють у щоденному побуті українського народу.

Освоїти невмирущі цінності національного музичного фольклору, перейняти духовний досвід поколінь, розвинути власні музично-творчі здібності в сьогоденні допоможуть підрастаючим поколінням такі освітні галузі, як «Мистецтво», «Музичне мистецтво». Який же шлях пройшло народне мистецтво і коли дісталось тієї форми, яка обумовлює властивості фольклору кожного з народів?

Зараз зробимо екскурсію в історичне минуле до першоджерел виникнення українського фольклору, музичного зокрема, і його еволюції. Первісне мистецтво виникло на нижчому ступені докласового суспільства. Археологи знаходять зображення тварин, які жили сотні тисяч років тому. Логічно, що живопис не виник раніше інших видів мистецтва, тому можна припустити, що перші пісні й танці тоді вже існували.

Починаючи приблизно з VII тисячоліття до нової ери все з більшою вірогідністю можна відтворити подальшу історію розвитку фольклору, музичного зокрема. Особливо багато у цьому плані дають досягнення порівняльного мовознавства. Дані історичної лінгвістики дозволяють побудувати загальну схему розвитку жанрової структури фольклору та форм музичного мислення. Підставою для цього є доведений наукою факт такої взаємозалежності:

- праця удосконалювала мислення;
- під впливом праці розвивалася мова, яка є засобом оформлення і передачі думок;
- мислення є не що інше, як рух думки від конкретних образів реальної дійсності до узагальнень, до абстракції, який здійснюється за законами логіки;
- закони логіки відзначаються універсальним характером, – вони єдині;
- мовний синтаксис – це прояв законів логіки в конкретних умовах.

Отже, існує тісний зв'язок між мисленням, мовою і музикою, який забезпечується єдиними законами логіки. Цього, звичайно, недостатньо, щоб вникати в деталі музичного фольклору (лад, ритміку, мелодіку), однак цілком достатньо для створення схематичної картини розвитку фольклору, для побудови певної загальної концепції його історичної еволюції.

Розвиток мислення, мови та музики відбувався в нерозривній єдності, але при деякому пріоритеті мислення та мови. Через це синтаксична (синтаксис – грецьк. – побудова, зв'язок, з'єднання) структура музики складалася під впливом вироблених у мовленні синтаксичних (розділ граматики, що вивчає правила поєднання слів у реченні в певній мові) відношень. Історична лінгвістика (наука про мову, мовознавство) розробила чітку систему розвитку структури речення. Це дозволяє (на підставі аналізу і спеціальних досліджень) намалювати аналогічну картину становлення музичного синтаксису (будова музики) і вказати на головні етапи розвитку жанрів.

Так, епоха становлення і розвитку простого речення у мові – це також історичний період виникнення комунікативних жанрів – трудових і сигнальних пісень, найдавніших у фольклорі. У первісному вигляді, ці жанри на Україні та в Білорусі не збереглися. Однак цілий ряд трудових пісень було записано в Росії серед лісосплавників (зокрема на Єнісеї). Ясно, що ці трудові пісні не можна ототожнювати з тими, які побутували десятки тисяч років тому серед племен, що населяли Європу, але вони дають достатнє уявлення про те, як могли звучати і поєднуватися з процесами праці ті прадавні пісні. Інтонації простого речення вплинули на формування музичних поспівок, – коротких звукових формул звертального, командного, прохального характеру. Цей період тривав, напевно, кілька сот тисяч років. В кінці його було вже вироблено найважливіший принцип музичного розвитку – повторюваність інтонаційних формул.

Розвиток складносурядного речення знаменує початок формування обрядових і (дещо пізніше) епічних жанрів – календарно-обрядових, родинно-обрядових билин, балад. Це відбувалося від кінця палеоліту до другої половини першого тисячоліття нової ери, в епоху найдавніших предків слов'ян та раннього слов'янства. У цей період створюється перехід від повторюваності до усвідомлення явищ контрасту в музиці. Наспівви охоплюють більші проміжки часу, це – нехай короткі, але вже повноцінні «музичні думки» – порівнянні з нерозвиненими звукоемоціями трудових і сигнальних пісень.

Ще одне досягнення цієї епохи – типізація наспіву. Внаслідок чіткого розподілення за календарем та обрядами, наспівви з часом набули такої своєрідності, яка почала сприйматися як звукова емблематика. Наспівви – емблеми (зараз їх прийнято називати наспівами-формулами) закріплювалися побутовою практикою за періодами: зустрічі весни, проводів весни (русалії), жнив тощо, внаслідок чого вони повинні були відрізнятися в різних обрядах. Наспів в обряді стає його характерним атрибутом, – як одяг, речі, танці, малюнки.

Складнопідрядне речення – найбільш пізня синтаксична конструкція, її розвиток у східних слов'ян припадає на кінець третього тисячоліття нашої ери, а остаточне довершення відбулися зовсім недавно – між XIII – XVII століттями, – тобто, вже у час формування східнослов'янських націй – росіян, українців, білорусів. На цей час припадає формування жанрів лірики – соціально-побутових і родинно-побутових пісень. Якщо у найдавніших піснях міститься дуже багато

спільних рис у фольклорі (в тому числі західних і південних) – в ритміці, мелодиці, поетиці, – то в ліриці пісенність українського народу набуває великої індивідуалізованості й національної характерності. В музиці відбувається перехід до вищих музичних форм. Утворюються довершені і недовершені каданси, між ними налагоджуються «арочні» зв'язки. Протиставлення кадансів сприяло виниканню високоорганізованих наспівів, дві половинки яких вступали між собою у зв'язки типу «питання-відповідь». В попередній епохи переважала речитативно-декламаційна мелодика. Тепер же виникає вищий – кантиленний (або пісенний) тип наспіву. Нарешті, засвоївши мовно-синтаксичний принцип «питання – відповідь», показовий для складнопідрядного речення, мелодія вперше дістала незалежність від тексту. Склалися передумови для розвитку чисто інструментальної музики.

Зроблений історичний аналіз розвитку українського музичного фольклору, мислення й мови у їх взаємозв'язку дозволить краще орієнтуватися в культурних надбаннях, адже в культурі кожного народу є загальнолюдські цінності, створені як на зорі людства, так і в пізніші епохи.

Основи музично-соціологічних досліджень щодо українського музичного фольклору заклав Климент Васильович Квітка. Він чітко розмежував фольклор і самодіяльність, оскільки вони є об'єктом вивчення різних наукових дисциплін. Фольклор мусить вивчати фольклористика, а самодіяльність – мистецтвознавство (загальне музикознавство, театрознавство тощо).

Український дитячий музичний фольклор – багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів. До українського дитячого музичного фольклору зараховують як творчість самих дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими. Чому виникає такий поділ? Тому, що ігрові і ритміко-інтонаційні можливості дітей залежать від віку. У ранньому віці (з перших днів народження і десь до 3-3,5 років) емоційний, моторний і розумовий розвиток дитини лежить цілком на обов'язках дорослих. Дорослими, в основному жінками – матусями, бабусями для маленьких діточок виконуються українські народні колискові пісні та різні забавлянки (утішки).

Жанри українських народних колискових і забавлянок мають виховне і комунікативне призначення. Особливо велика в них роль інтонації – як мовної, так і музичної. Немовля чудово розуміє емоційну інтонацію дорослих навіть в той період, коли воно ще не навчилося розрізняти логічний зміст слів. Дитя усміхається у відповідь на ласкаві слова і може заплакати у відповідь на сурові. І справа тут не у змісті слів, а у звучанні: спробуйте говорити дитині різні слова добрим, ласкавим голосом і вона буде посміхатися... Отже, діти у ранньому віці, ще не знаючи мови, володіють мовою емоцій, на цій мові спілкуються з дорослими і добре розуміють одне одного [3]. Саме тому колискові пісні і забавлянки – суттєвий складник не тільки українського музичного фольклору, але й народної педагогіки.

Другу частину українського дитячого музичного фольклору становлять твори які виконують діти середнього та старшого віку. До них нале-

жать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, небилиці, заклички, жартівливі, ліричні, історичні пісні, а також прозові скоромовки, загадки, казки. Частина з них складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей.

Український дитячий музичний фольклор несе різнобічне навантаження. Його основні завдання:

1. Сприяти розумовому і емоційному розвитку дитини.
2. Задовольняти потреби дитини у спілкуванні.
3. Привчати дітей до правильної поведінки (наслідуючи дорослих, дитина у такий спосіб оволодіває певними навичками гарної поведінки).
4. Залучати дітей до праці як повсякденно, так і в ігровій формі (набуття навичок необхідних у житті; привчання до сівби, жнив, догляду за худобою, роботою на подвір'ї та в домі).
5. Стимулювати у дітей прояв творчих якостей та їх розвиток, співати, виконувати музично-ритмічні рухи, створювати музику, вірші, імпровізувати; створювати виконавський план пісень, танців тощо.

Музична культура людини є органічною частиною культури народу, до якого вона належить або серед якого живе. У вітчизняних програмах з предмету «Мистецтво», «Музичне мистецтво» реалізована концепція музичного виховання школярів на основі української національної культури [2; 4].

Отже, в узагальненому вигляді дана концепція полягає у наступному:

- визнанні провідної ролі українського музичного фольклору в музично-естетичному вихованні дітей і молоді;
- зверненні до української народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним та практичним світом людини;
- розгляді українського музичного фольклору в діалектичній єдності з фольклором інших народів;
- розкритті музичного змісту народної музики на основі осягнення школярами суті й особливостей музичного мистецтва.

У виробленні концептуальних підходів використання українського музичного фольклору в школі музичні автори програм з «Музичного мистецтва», «Мистецтва» виходили, насамперед, із:

1. досвіду української народної педагогіки, обрядів, традицій музикування; ідей українських композиторів та педагогів щодо визначальної ролі українського музичного фольклору у музично-творчому вихованні дітей (П. Козицький, М. Колесса, Ф. Колесса, М. Леонтович, Л. Ревуцький, Я. Степовий);
2. музично-творчого розвитку школярів за допомогою різноманітних ігор з рухами, танцями, співами (В. Верховинець);
3. розвитку музикального слуху шляхом поєднання моторики, метро-ритмічних і звуковисотних вправ (С. Людкевич);
4. розвитку слуху на ладовій основі (Л. Яворський).

Видатний український композитор М. Д. Леонтович надавав першорядного значення українській народній пісні, як найдемократичнішому жанрові, близькому і зрозумілому дітям.

Висновки. Український музичний фольклор із перших днів шкільного життя служить засобом формування світогляду школярів у його морально-естетичній сутності, розвиває асоціативно-образне мислення, музично-творчі здібності учнів. Адаже приймаючи участь у музично-естетичній творчій діяльності в ході уроків музики, в позанавчальний час (гуртки, свята, конкурси) школярі формують свою індивідуальність.

Список літератури:

1. Квитка К. В. К изучению украинской народной инструментальной музыки / К. В. Квитка // Квитка К. В. Избранные труды. – М., 1973. – Т. 2. – С. 262.
2. Масол Л. М., Очаківська Ю. О., Беземчук Л. В., Наземнова Т. О. Вивчення музики в 1-4 класах: Навч.-метод. посібник для вчителів / Л. М. Масол, Ю. О. Очаківська, Л. В. Беземчук, Т. О. Наземнова. – Харків: Скорпіон, 2003. – 144 с.
3. Морозов В. Язык, понятный всем на земле / В. Морозов // Наука и жизнь. – 1980. – № 10. – С. 57.
4. Музыка 1-8 класи. Програма для загальноосвітньої школи / Упорядник О. Гурин, Л. Назар. – Львів: ІЗІН, 1999.
5. Національна Доктрина розвитку України у XXI столітті // Освіта України. – 2010. – № 9. – С. 4-6.
6. Освіта: Україна XXI століття. Державна національна програма: Збірник нормативно – правових актів з питань загальної середньої освіти. – К., 2010. – Т. 1. – С. 3-5.

Стефина Н.В.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

К ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОКОВ УКРАИНСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы исследования истоков украинского музыкального фольклора. Сделано экскурс в историческое прошлое к первоисточникам возникновения фольклора, украинского музыкального в частности, и его эволюции.

Ключевые слова: фольклор, музыкальный фольклор, украинский фольклор, детский фольклор, народная педагогика.

Stefina N.V.

Makarenko Sumy State Pedagogical University

TO THE PROBLEMS OF STUDIES OF UKRAINIAN MUSIC FOLKLORE STUDIES: THEORETICAL ASPECTS

Summary

The article deals with the theoretical aspects of the problem of studying the origins of Ukrainian folklore. An excursion into the historical past has been made to the sources of the origin of folklore, the Ukrainian musical in particular, and its evolution.

Keywords: folklore, musical folklore, Ukrainian folklore, children's folklore, folk pedagogy.